

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

«...η μάζα των μισθωτών, δηλαδή οι περισσότεροι άνθρωποι έχουν χάσει την αντικειμενική εξουσία την οποία αντλούσαν από τον μετασχηματισμό της ύλης (ή του πνεύματος) και η οποία τους ωθούσε να θεωρούν ευατούς ως υλική δύναμη (κάτι αλλωστε που καθιστούσε «υποφερτή» την εκμετάλλευση). Σε σχέση με αυτό, ο σύγχρονος μισθωτός είναι αποκλεισμένος από την «εργασία που μετράει» για το σύστημα. Συνήθως δουλεύει στα παρασκήνια προκειμένου να διευκολύνει την εργασία των άλλων, την εργασία «που μετράει». Εδώ πρόκειται για μια ιερή αντιστροφή: πριν από τον καπιταλισμό, η προνομιούχος μειονότητα δεν εργαζόταν σήμερα, αν το σύστημα δεν γνώριζε κανέναν φραγμό, δεν θα υπήρχε ουσιαστικά παρά μόνο αυτή η μειονότητα που θα εργαζόταν, σε κάθε περίπτωση, στις χώρες της Δύσης και στην Ιαπωνία.

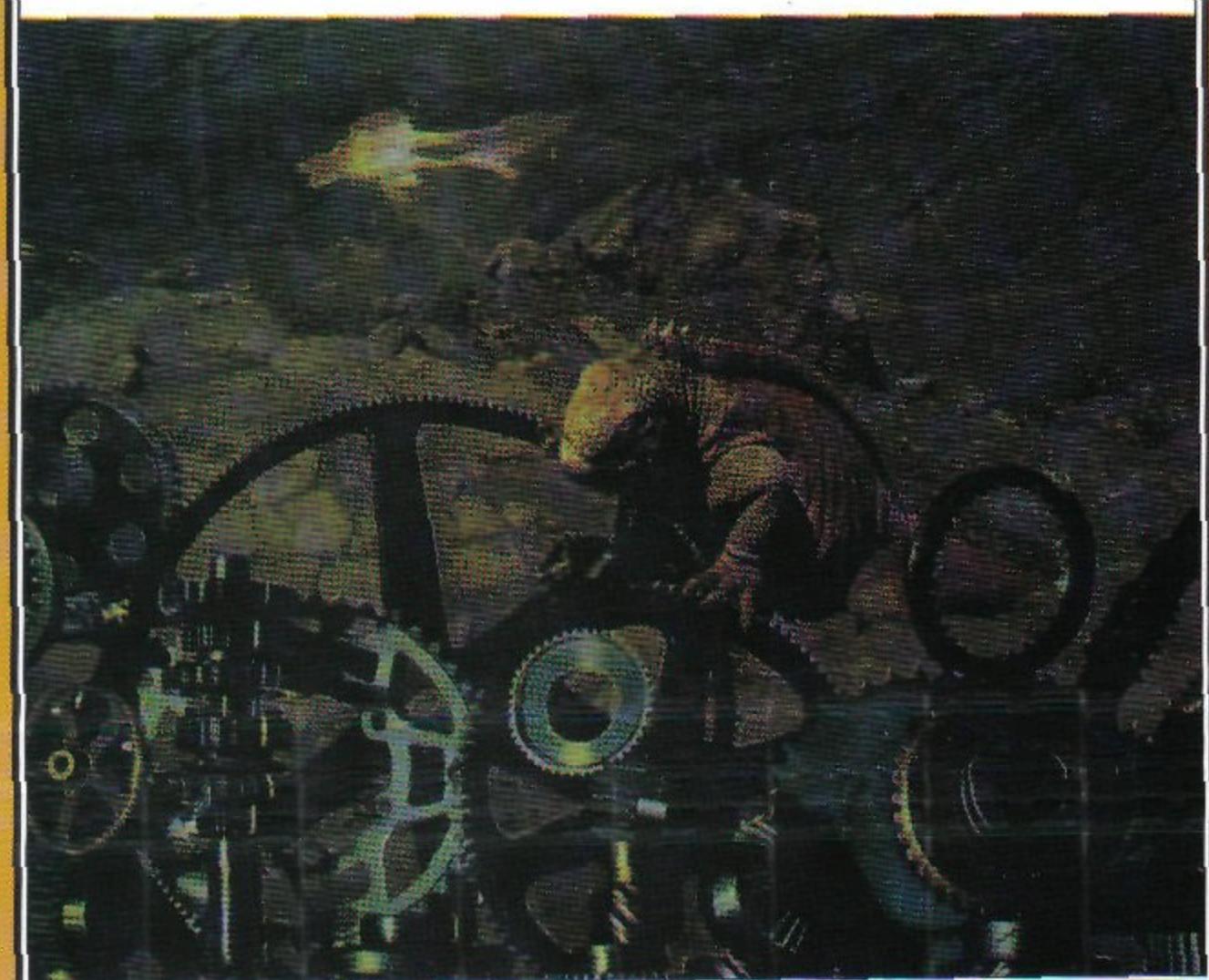
ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

TEMPS CRITIQUES

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

TEMPS CRITIQUES

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

Temps critiques

**ΚΡΙΤΙΚΗ
ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ**

**Μετάφραση
Πάνος Τσαχαγέας**

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η αναγκαία κρίτικης εργασίας είναι πολύ επείγουσα για να την φέρουμε στα χέρια των εχθρών μας.

1

Η ΑΞΙΑΧΩΡΙΣΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ

α) Εργασία και τρόπος παραγωγής

Στις προκατατικές μορφές της, η εργασία ήταν κυρίως ένα μέσο κυριαρχίας, ενώ η καθαρά οικονομική εκμετάλλευση δεν αποτελούσε παρά μια δευτερεύουσα πλευρά της. Ο κύριος στόχος δεν ήταν ούτε η συσσώρευση, ούτε η αυξημένη αναπαραγωγή.

Με την ανάπτυξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, η αξία και η εργασία συνδέονται στενά: η εργασία πλέον έχει ενδιαφέρον μόνο ως προς την πλευρά της που δημιουργεί αξία, και όχι ως προς τον χαρακτήρα της, ως δραστηριότητα που υπακούει σε εντολές.

Εφ' εξής, για την περιγραφή και την κριτική του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, η προτεραιότητα θα δοθεί στην έννοια της εκμετάλλευσης και όχι σε εκείνη της κυριαρχίας. Η προτεραιότητα αυτή, που δόθηκε στην έννοια της εκμετάλλευσης και στην αξία-εργασία, τοποθετούσε επίσης στην καρδιά του συστήματος την φιγούρα της εργατικής τάξης, προσωποποίηση της εργασίας που παράγει αξία, αλλά και πλούτο εν γένει.

ΤΙΤΛΟΣ: Κριτική της Εργασίας
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Temps critiques
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Πάνος Τσαχαγέας
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ: Α.Γ.
ΕΚΔΟΣΕΙΣ: ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ
Βαλτετσίου 53
τηλ. 010-3802040
106 81 ΑΘΗΝΑ
ΧΡΟΝΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ: Σεπτέμβριος 2002

Δεν υπήρξε προβληματισμός ως προς τον χαρακτήρα και το περιεχόμενο αυτού του πλούτου: η ιδεολογία τής παραγωγικής εργασίας είναι κοινή και στις δύο ανταγωνιστικές τάξεις της καπιταλιστικής κοινωνικής σχέσης.

Όμως σήμερα, το ζεύγος παραγωγική εργασία-εργατική τάξη έχει πάψει να αποτελεί ιστορική δύναμη μετασχηματισμού. Έχει παραχωρήσει την θέση του σε μια κατάσταση διπλής αδιαφορίας: εκείνη του κεφαλαίου για την φύση της εργασίας που κινητοποιεί (τείνει ιδεατά να μεταμορφώσει κάθε εργασία σε εργασία που παράγει αξία), και εκείνη του σύγχρονου μισθωτού, εργάτη και μη, για μια εργασία ολοένα και πιο αφηρημένη.

Η απώλεια των ειδικών περιγραμμάτων των μορφών εργασίας, καθώς και η αντίστοιχη απώλεια των ταξικών σχημάτων, και ταυτοτήτων, δεν κατάργησαν την εκμετάλλευση, αλλά αφαίρεσαν τις οικονομικές της προϋποθέσεις με την στενή έννοια. Γι' αυτόν τον λόγο, προτιμούμε να χρησιμοποιούμε και να θέτουμε σε πρώτο πλάνο την έννοια της κυριαρχίας, που δεν καλύπτει μόνο τις ανισότητες στις εργασιακές σχέσεις (επίπεδο της παραγωγής), αλλά θίγει το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων (επίπεδο της αναπαραγωγής).

Υπό την παρούσα μορφή του, ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής έχει καταστεί περισσότερο ένας τρόπος αναπαραγωγής παρά ένας τρόπος παραγωγής. Πράγματι, η διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου δεν είναι πλέον το σημείο εκκίνησης μιας επέκτασης της παραγωγής –το κεφάλαιο γίνεται αυτοσκοπός (παραδείγματος χάριν για τις μεγάλες επιχειρήσεις). Τα πάντα οφείλουν να αποτελούν αντικείμενο κεφαλαιοποίησης, ενώ αυτή μπορεί επίσης να πραγματοποιηθεί έξω από

την παραγωγική διαδικασία. Αυτό που επιδιώκεται περισσότερο είναι η αποδοτικότητα και η ισχύς παρά η μεγιστοποίηση των κερδών. Οι καθαρά χρηματοοικονομικοί παράγοντες υπερισχύουν των παραγωγικών στόχων και οι επενδύσεις δεν είναι κατά προτεραιότητα παραγωγικές επενδύσεις («καπιταλισμός-καζίνο»).

Στο επίπεδο του συνόλου της κοινωνίας, το πλεόνασμα που ελευθερώνεται χρησιμεύει κυρίως στην ενίσχυση (προ πάντων όσον αφορά την υποδομή) ενός συστήματος θεμελιωμένου στην κατανάλωση και, επομένως, στην καταστροφή. Οι μισθωτοί δεν παράγουν ουσιαστικά καινούργιο πλούτο, ενώ ο χρόνος εργασίας τους είναι αφιερωμένος στην ισχυροποίηση και την αναπαραγωγή του συστήματος, καθώς και στην αντικατάσταση όσων έχουν καταστραφεί στον προηγούμενο κύκλο.

Παραδόξως, παρ' όλο που δεν αποτελεί πλέον το κεντρικό σημείο αναφοράς στο επίπεδο της παραγωγικής διαδικασίας, η εργασία παραμένει σημείο αναφοράς στο επίπεδο της αναπαραγωγικής διαδικασίας. Έτσι, η ένταξη και ο κοινωνικός έλεγχος υλοποιούνται διαμέσου της εργασίας. Από την άλλη πλευρά, η εργασία δεν αποτελεί πλέον την βάση για την συγκρότηση συλλογικής ταυτότητας. Η αιφνίδια εμφάνιση διαφόρων εργασιακών ικανοτήτων μέσα στο γενικό πλαίσιο υποβάθμισης της εργατικής δύναμης (αυξανόμενη κυριαρχία του σταθερού κεφαλαίου επί της εργασίας), καθιστά προβληματική μια ενότητα θεμελιωμένη πάνω σε άμεσα σωμφέροντα. Η κατάκτηση της ενότητας τοποθετείται πέρα από την αξιοποίηση της εργασίας, πέρα από την αξιοποίηση διαμέσου της εργασίας.

β) Εργασία και αξία

Όσο περισσότερο αυτοματοποιείται η παραγωγική διαδικασία, τόσο περισσότερο η αφηρημένη εργασία κυριαρχεί διαμέσου της χρήσης της τεχνο-επιστήμης, περιθωριοποιώντας τον ανθρώπινο εργασιακό χρόνο παραδοσιακή έννοια του όρου. Μέσα σε αυτές τις συνπλέοντες αξίες, ο ανθρώπινος εργασιακός χρόνος δεν μπορεί να αποτελεί το μέτρο της αξίας. Η παραγωγή αξίας φαίνεται να διαλύεται μέσα στην γενική κυκλοφορία και το κέρδος προκύπτει από παντού, χωρίς να μπορεί να εντοπιστεί η προέλευσή του, χωρίς να μπορεί να μετρηθεί επακριβώς.

Η ρήξη ανάμεσα σε παραγωγή και εργασία θέτει εν αμφιβόλω την αυτονομία ενός παραγωγικού χώρου στον οποίο θα μπορούσε να αποδώσει κανείς αποκλειστικά την δημιουργία αξίας. Η έμφαση δίνεται στην τεχνολογική πράξη καθ' εαυτήν, και ο στόχος είναι μάλλον η εντατικοποίηση της παραγωγικής διαδικασίας στο σύνολό της, παρά η εντατικοποίηση της εργασιακής διαδικασίας. (Από οικονομικής απόψεως), δεν πρόκειται τόσο για τον ξεναγκασμό των ανθρώπων να δουλεύουν περισσότερο χρόνο, όσο για τον μετασχηματισμό των συνθηκών επανενεργοποίησης της νεκρής εργασίας (σταθερό κεφάλαιο), σαν να μην υπήρχε παρά μόνο αυτή, μέσα στην επιχείρηση, που να μπορεί ακόμη να παράξει αξία. Στο φως αυτής της θεωρητικής ανάπτυξης, μπορούν να μελετηθούν όλες οι μεταρρυθμίσεις που εισάγουν μεγαλύτερη ελαστικότητα. Η ελαστικότητα δεν είναι ο θρίαμβος του νόμου της αξίας, είναι αφ' ενός το σημάδι τής ολοένα και μεγαλύτερης

υποβάθμισης τής εργατικής δύναμης μέσα στην συνολική διαδικασία, και αφ' ετέρου το σημάδι ενός ανανεωμένου «εργοστασιακού δεσποτισμού». Έτσι στην Ιαπωνία, οι μισθωτοί περνούν ολοένα και περισσότερο χρόνο μέσα στην επιχείρηση, όμως το ίδιο συμβαίνει πλέον και στην Ευρώπη... χωρίς να μπορεί να προσδιοριστεί πραγματικά η εργασία που υλοποιείται, ούτε και η χρησιμότητά της.

Στα πλαίσια της αξίας χωρίς την εργασία,¹ η ίδια η αξία τίθεται ως πλούτος. Εάν αυτό ισχύει ήδη ευθύς εξ αρχής, όπως εξηγεί ο Φ. Φουρκέ² αναφορικά με τον Άνταμ Σμιθ, δηλαδή την εποχή που κυριαρχούσε η θεωρία της αξίας-εργασία, σήμερα το φαινόμενο αυτό φθάνει στην τελειότητά του. Δεν δημιουργεί πλέον τον πλούτο η εργασία, αλλά μάλλον ο πλούτος καλείται να δημιουργήσει την εργασία, είτε μέσω των «επιταγών-υπηρεσιών», είτε μέσω της «επιχείρησης-πολίτη». Έχουμε φθάσει σε τέτοιο βαθμό της αξίας χωρίς εργασία, ώστε ορισμένοι σκέφτονται σήμερα να συνδέσουν την εξοικονόμηση θέσεων εργασίας με τα χρηματιστηριακά κέρδη των επιχειρήσεών τους! (*Le Monde*, Δεκέμβριος 1997). Από το σημείο αυτό και μετά, όλη η συζήτηση γύρω από την «χρηματιστηριακή φούσκα» και την αντίθεση ανάμεσα στην οικονομία και στις χρηματιστηριακές υποθέσεις κινείται στο ίδιο μήκος κύματος. Η αξία εμφανίζεται πλέον ως παγκόσμια ροή ισχύος (Φουρκέ) και όχι ως τεράστια συσσώρευση εμπορευμάτων (Μαρξ). Πράγματι, η συσσώρευση πλούτου δεν έχει πλέον τον χαρακτήρα ενός αποθέματος που θα μπορούσε να διαμοιραστεί. Ο πλούτος, αν μπορούμε ακόμη να χρησιμοποιούμε αυτήν την λέξη, είναι μάλλον ένα τεράστιο σύμπλεγμα αντικειμένων και

τεχνικών κατασκευών, που δημιουργούν κατ' αυτόν τον τρόπο μια τεχνητή συνοχή μέσα στην οποία οι πραγματικές δυνατότητες τής ανθρώπινης ζωής παραμένουν ανεκμετάλλευτες ή εκμηδενίζονται.

Όσο για τον «πλούτο» που κυκλοφορεί, και που σε μεγάλο βαθμό αποτελείται από εικονικό³ κεφάλαιο, σηματοδοτεί μια αυτονόμηση της αξίας σε σχέση με την παραγωγική της βάση. Από αυτήν την άποψη, ο κερδοσκοπικός χαρακτήρας που λαμβάνει η χρησιμοποίηση των συνταξιοδοτικών κεφαλαίων εκφράζει την αυτονόμηση της αξίας σε σχέση με την εργασία, ενώ η αξία, στα αναδιανεμητικά συστήματα αλληλεγγύης, όντας εξαπλωμένη στο σύνολο των μισθωτών, δεν αυτονομείτο παρά σε σχέση με την παραγωγική εργασία.

Όλα αυτά δεν σημαίνουν ότι η παραγωγική εργασία έχει εξαφανιστεί από τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής στο σύνολό του, επειδή έχει εξοριστεί στην περιφέρεια. Το «κέντρο», διαμέσου των οργανωτικών του ικανοτήτων και της τεχνολογικής του ισχύος, αναγορεύεται σε διευθύνοντα της εργασίας των άλλων. Με τον ίδιο τρόπο, οι μεγάλες επιχειρήσεις του «κέντρου» δεν αντλούν το σημαντικό τμήμα του κέρδους τους από την εκμετάλλευση της εργασίας μέσα στους κόλπους τους, αλλά από την κυριαρχία που ασκούν προς τα κάτω (έλεγχος των πρώτων υλών και των δικτύων υπεργολαβίας) και προς τα πάνω (διάθεση στην αγορά, πελατεία κ.ά.). Ο ορθολογισμός του συνόλου είναι χρηματοοικονομικός: καθορίζει το επίπεδο της επένδισης, σε μεγάλο βαθμό ανεξαρτήτως του κόστους της, και τα κράτη αναλαμβάνουν τότε να βουλώσουν τις ενδεχόμενες τρύπες. Έτσι σήμερα, παρά τις μετεγκαταστάσεις, η συντριπτική πλειονότητα των επενδύσεων

πραγματοποιείται εντός των βιομηχανικών χωρών. Η πρόσφατη μεξικανική «κρίση» καταδεικνύει αυτόν τον καθαρά χρηματοοικονομικό ορθολογισμό. Η μεγάλη ρευστότητα των επενδύσεων αποτελεί σημάδι κερδοσκοπικών τοποθετήσεων και ακυρώνει την ιδέα ότι η αναζήτηση νέων τόπων ανάπτυξης είναι ο πρώτος στόχος.

Ο αληθινός φορέας της παραγωγικής διαδικασίας είναι η κοινωνία, υπό την μορφή της μισθωτής εργασίας η οποία οργανώνεται κοινωνικά. Αυτή η καθοριστική πλευρά της συνολικής δομής εξηγεί τις πολιτικές του κράτους πρόνοιας. Η παρέμβαση του κράτους επέτρεψε την αυτονόμηση της αξίας σε σχέση με τα επιμέρους κεφάλαια, καθώς και σε σχέση με την εργασία. Αν και το κράτος πρόνοιας φαίνεται σήμερα να υποχωρεί, δεν έπαψε να ισχύει το γεγονός ότι το κράτος παραμένει το πρωταρχικό επίπεδο οργάνωσης του συνολικού κεφαλαίου.

Κάθε αξιοποίηση των μέσων που επιτρέπει στην οικονομία να λειτουργεί, καθορίζεται από εξω-οικονομικές σκοπιμότητες (για παράδειγμα, στην Γαλλία, οι επιλογές της πυρηνικής ενέργειας και των υπερταχύτατων τρένων, είναι πολιτικές επιλογές).

Οι διεθνείς κρατικοί οργανισμοί (Διεθνές Νομισματικό Ταμείο [Δ.Ν.Τ.], Παγκόσμια Τράπεζα, Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών [Ο.Η.Ε.]) και τα δίκτυα των πολυεθνικών επιχειρήσεων αποτελούν τα άλλα επίπεδα οργάνωσης.

γ) Η κρίση της εργασίας και η παρακμή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής

Η εργασία δεν είναι πλέον δύναμη, αλλά λειτουργία. Δίνει αφορμή για μια υπόσταση, για έναν μισθώτη, ανάθεση, εντάσσοντας τον εαυτό της σε ένα συνολικό κοινωνικό εισόδημα, η ποσότητα του οποίου είναι σχετικά ανεξάρτητη από την πραγματική εργασία που υλοποιείται.

Αυτός ο ορισμός της εργασίας δεν αποκλείει την εμβάθυνση στην κυριαρχία, διότι η εργασία-λειτουργία, αυτή η εργασία-υπηρεσία, δημιουργεί στην πραγματικότητα μια εξάρτηση από την μισθωτή εργασία. Οφείλει κανείς να έχει απλή παρουσία σε ένα σύστημα κινητοποίησης ατόμων.

Εδώ επίσης έγκειται η όλη αντίφαση του συστήματος: ποτέ δεν υπήρξε πιό αφηρημένο, πιό σύνθετο, δηλαδή καπιταλιστικό (μια σχέση ανάμεσα στα πράγματα, διαμεσολαβημένη από τους ανθρώπους), αλλά, ταυτοχρόνως, ποτέ δεν είχε τόσες απαιτήσεις από τα άτομα, αναδημιουργώντας άμεσες σχέσεις εξάρτησης και υποταγής που θυμίζουν τους προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής. Η Ιαπωνία αντιπροσωπεύει το ολοκληρωμένο⁴ μοντέλο αυτής της διπλής κίνησης, παρ' όλο που μια σύγκρουση είναι πάντα δυνατή (η κατάργηση της ισόβιας θέσης εργασίας αντιφάσκει εν μέρει με την συνολική προσωπική επένδυση που απαιτείται).

Η μισθωτή εργασία είναι η μορφή που λαμβάνει η αναπαραγωγή των ατόμων. «Αποτελεί σύστημα», παρ' όλο που σε μεγάλο βαθμό είναι αποσυνδεδεμένη από την εργασία. Τόσο ο άνεργος, ο συνταξιούχος, ο επιδο-

τούμενος άνεργος, όσο και ο «αληθινός» μισθωτός καθορίζονται εξίσου από την μισθωτή εργασία. Η εργασία αναλύεται σε μια διπλή αντιφατική κίνηση: από την μια πλευρά, υφίσταται μια επέκταση της μισθωτής εργασίας ως κοινωνικού μοντέλου, ενώ η εργασία καθισταται ολοένα και λιγότερο ουσιαστική στην παραγωγή του πλούτου από την άλλη πλευρά, η μισθωτή εργασία λειτουργεί ως πειθαρχία και θέτει τα άτομα στην διάθεση κάποιου άλλου, ενώ ταυτόχρονα τα κοινωνικοποιεί και τα αναπαράγει ακόμη, έστω και ατελώς (η εργασία ως κοινωνικός δεσμός).

δ) Συμπέρασμα

1) Στα πλαίσια του μοντέλου της μισθωτής εργασίας, το αστικό περιβάλλον και ο τριτογενής τομέας είναι τόσο πολύ υπερτροφικά, ώστε κάθε ίχνος τής προέλευσης των πραγμάτων εξαφανίζεται, προβάλλοντας έτσι την ουτοπία του κεφαλαίου που συνίσταται στο να απαλλαγεί από τον άνθρωπο, σε έναν ολοένα και πιό τεχνητό κόσμο. Αυτός ο τεχνητός χαρακτήρας είναι εξάλλου το τεκμήριο της δύναμής του... επομένως και του ανθρώπου, διότι το κεφάλαιο δεν είναι ένα αφηρημένο τέρας. Δεν υπάρχει «αυτόματο κεφάλαιο» με την μαρξιανή έννοια, παρ' όλο που υφίσταται ένας κάποιος αυτοματισμός της αναπαραγωγής του κεφαλαίου. Υπάρχει οπωσδήποτε μια καπιταλιστική διοίκηση. Η ολοένα και πιό αφηρημένη δομή τού καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής έχει μια ιδιάζουσα λογική που επιβάλλει τους προσδιωρισμούς της στην ιθύνουσα ομάδα, το έργο της οποίας συνίσταται στον εξορθολογισμό και την νομιμοποίηση όσων συμβαίνουν. Ταυτοχρόνως

όμως, υπάρχει μια χαλαρότητα σε σχέση με αυτήν την δομή και την τεχνική πραγματικότητα, χαλαρότητα που δίνει την εντύπωση ότι αυτή η ιθύνουσα ομάδα έχει ως μοναδικό σκοπό της τα δικά της συμφέροντα κυριαρχίας. Πράγματι, μπορούμε να πούμε ότι υπάρχει αλληλεπίδραση και συμφωνία ανάμεσα στην δύναμη της μηχανικής και τεχνολογικής ικανότητας του συστήματος και στην δύναμη οργάνωσης και απόλαυσης των απόδημων που έχουν πραγματική εξουσία να λαμβάνουν αποφάσεις.

2) Αν αυτοί που λαμβάνουν αποφάσεις, διατηρούν ή κατασκευάζουν αυτήν την εξουσία, πρέπει να αντιληφθούμε ότι αυτό αφορά έναν μικρό αριθμό ανθρώπων και ότι η μάζα των μισθωτών, δηλαδή οι περισσότεροι οποίας αντιλούσαν από τον μετασχηματισμό της ύλης (ή του πνεύματος) και η οποία τους ωθούσε να θεωρούν στούς «υποφερτή» την εκμετάλλευση). Σε σχέση με την «εργασία που μετράει» για το σύστημα. Συνήθως την εργασία των άλλων, την εργασία «που μετράει». Εδώ πρόκειται για μια ιερή αντιστροφή: πριν από τον καπιταλισμό, η προνομιούχος μειονότητα δεν εργάζόφραγμό, δεν θα υπήρχε ουσιαστικά παρά μόνο αυτή η χώρες της Δύσης και στην Ιαπωνία.

2

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑ

α) Η εργασία είναι μία ιδιαίτερη και διαχωρισμένη μορφή της ανθρώπινης δραστηριότητας

Κατ' αρχάς πρέπει να κάνουμε διάκριση μεταξύ ανθρώπινης φαστηριότητας και εργασίας, αλλιώς θα λογοείτο ότι η εργασία μία ανιστορική κατηγορία, οράγμα που τελικά καταλήγει στην διαιώνισή της.

Η εργασία δεν είναι στην πραγματικότητα παρά μια ιδιαίτερη μορφή ανθρώπινης δραστηριότητας, η οποία μπορεί να ορισθεί ως δραστηριότητα κατόπιν εντολής (δουλεία, δουλοπαροικία, μισθωτή εργασία), γεγονός που δεν εξαλείφει κάθε ίχνος δραστηριότητας από την εργασία, κυρίως υπό την μορφή της μισθωτής εργασίας η οποία δεν είναι ποτέ ξεκάθαρα πειθαρχική.

Η εργασία είναι επίσης μία δραστηριότητα διαχωρισμένη από τις άλλες δραστηριότητες (η ζωή εκτός εργασίας) και μία δραστηριότητα διαχωρισμού. Διαχωρισμός από την φύση (κυριαρχία επί της φύσης στον σύγχρονο καπιταλισμό και «σοσιαλισμό»), διαχωρισμός μεταξύ των ανθρώπων (κυριαρχία, εκμετάλλευση), που εγγράφεται σε μια διαδικασία εξανθρωπισμού η οποία καλύπτει το σύνολο της ανθρώπινης ιστορίας.

Αλλά, προσωχή, δεν προτείνουμε την «απελευθερωση» της εργασίας από τα καπιταλιστικά δεσμά της, πράγμα που θα κατέληγε στην κριτική της εργασίας μόνο υπό την μισθωτή μορφή της και, επομένως, θα την καθιστούσε, στη γενική μορφή της, μια σταθερά του

είδους. Κάτι τέτοιο θα αντέστρεφε την πραγματική σειρά των πραγμάτων. Η δραστηριότητα δεν κρύβεται κάτω από την εργασία, είναι πανταχού παρούσα. Αυτό είναι ιδιαίτερα σαφές σήμερα που η κρίση της εργασίας είναι επίσης κρίση της ανθρώπινης δραστηριότητας στα πλαίσια της ίδιας τής απώλειας του γενικού νοήματος δεξ», η ανάπτυξη των βιοτεχνολογιών αποτελούν τα πλέον οφθαλμοφανή σημάδια αυτού του γεγονότος).

Μέσα σε αυτήν την κρίση, οι σχέσεις ανάμεσα σε εργασία και δραστηριότητα αντιστρέφονται ακατάπαυστα: κάθε δραστηριότητα φαίνεται να μετασχηματίζεται σε εργασία, διότι τίποτε δεν πρέπει να ξεφεύγει από την κεφαλαιοποιημένη κοινωνία, όμως και η εργασία επίσης παραμένει μια ευκαιρία για δραστηριότητα (μεταστροφή, δεξιοτεχνία, κοινωνικές σχέσεις).

Αυτό καταστρέφει κάθε δυνατότητα ρεφορμιστικής αυταπάτης. Η κρίση είναι τόσο βαθιά, ώστε το ίδιο το καπιταλιστικό σύστημα βρίσκεται σήμερα στην αιχμή «η προσπάθεια», «η απασχόληση», «η δραστηριότητα», τείνουν να υποσκελίσουν την παραδοσιακή έννοια εργασίας μέσα στους κόλπους της ιδεολογίας της κυριαρχίας.

β) Σχετικά με την έννοια «κοινωνική χρησιμότητα» και, γενικότερα, σχετικά με την έννοια «χρησιμότητα»

Ο ίδιος ο καπιταλισμός ασκεί έμπρακτα κριτική στην εργασία διαμέσου της σταθερής αντικατάστασής της

από το κεφάλαιο, πράγμα που οδηγεί στην υποβάθμιση της εργατικής δύναμης. Άλλα η ιδεολογία του υπερβαίνει ήδη, εν μέρει, την εργασία, όπως αποδεικνύει η επανελαμβανόμενη χρήση των όρων απασχόληση, προσπάθεια, ακόμη και δραστηριότητα, οι οποίοι σιγάσιγά αντικαθιστούν την έννοια εργασία. Ακόμη και ο καπιταλισμός, λοιπόν, αρχίζει να μιλά για χρησιμότητα. Εργασία και χρησιμότητα χάνουν επομένως κάθε συγκεκριμένο νόημα. Κάθε παραδοσιακή εργασία χάνει τον ειδικό χαρακτήρα της προς όφελος μιας απροσδιόριστης πολυλειτουργικότητας, και κάθε «επάγγελμα» προσπαθεί να αποδείξει την χρησιμότητά του για να μη φανεί ώχρηστο ή απλώς «χρήσιμο» στο σύστημα.

Από την πλευρά μας, μπορεί να φανεί παράδοξο το ότι μιλάμε με όρους χρησιμότητας, διότι κάτι τέτοιο μοιάζει να εισάγει ένα είδος ηθικής κρίσης στους διάφορους τύπους εργασίας. Υπενθυμίζουμε ότι οι μαρξιστές και οι φιλελεύθεροι δεν κάνουν καθόλου κάτι τέτοιο εφ' όσον ενεργούν αντιεμπενικά, ως κυνικοί υπηρέτες της οικονομίας. Για τους πρώτους, χρήσιμο είναι ό,τι δημιουργεί αξία, ενώ για τους δεύτερους, χρήσιμο είναι ό,τι ικανοποιεί ανάγκες. Πράγματι, εάν επαναφέρουμε αυτήν την έννοια, είναι για να την χρησιμοποιήσουμε ως κριτικό εργαλείο που εξετάζει ένα σύστημα του οποίου ένα από τα ουσιώδη χαρακτηριστικά είναι η απουσία ορατότητας. Είναι λοιπόν, σε ένα πρώτο επίπεδο, ένας παράγοντας κριτικής της εργασίας, αφού αντιτίθεται στην μετατροπή των πάντων σε εργασία. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, εμπεριέχει μια ουτοπική διάσταση, στο μέτρο που επιτρέπει να μην τεθεί το ζήτημα της εργασίας με τους όρους του συστήματος (διανομή της εργασίας, μείωση της διάρκειάς της),

δηλαδή πάντα με βάση μια εργασία υπεράνω κριτικής, της οποίας δεν συζητούνται ούτε το περιεχόμενο, ούτε οι μορφές, ούτε η διαιώνιση.

Η χρήση του όρου *χρησιμότητα* πρέπει να παραμείνει, προς το παρόν, περισσότερο κριτική παρά προγραμματική, για να μη βρεθεί αντιμέτωπη με τις καπιταλιστικές χρήσεις της (χρησιμοθηρικό μοντέλο και ηθική του ατομικού συμφέροντος). Ούτε πρόκειται για την πρώτη μιας «χρήσιμης» δραστηριότητας εις βάρος μιας «άχρηστης» εργασίας η οποία στηρίζεται αποκλειστικά στην απαίτηση του κέρδους. Στην πραγματικότητα, αν κάθε εργασία δεν είναι παραγωγική από απόψεως αξίας, τέχει στην αναπαραγωγή τού συστήματος καπιταλιστικής κυριαρχίας. Γι' αυτό, και παρ' όλο που βρίσκεται σε πλήρη κρίση η κεντρικότητα της εργασίας, το σύστημα προσπαθεί παραδόξως να μετατρέψει κάθε δραστηριότητα σε εργασία... ενώ καθιστά την εργατική δύναμη ασήμαντη!

Δηλώνουμε λοιπόν εκ νέου ότι ο όρος *χρησιμότητα* πρέπει να παραμείνει περισσότερο κριτικός παρά προγραμματικός. Επιτρέπει μια κριτική της υπαρκτής εργασίας, αλλά δεν μάς επιτρέπει να καθορίσουμε από τώρα τις μελλοντικές δραστηριότητες σε συνάρτηση με «κοινωνικές ανάγκες» οι οποίες, στην παρούσα κατάσταση των πραγμάτων, διέπονται από καθαρές θεωρήσεις ή, ακόμη χειρότερα, από την ιδεολογία του υπάρχουνσας τάξης πραγμάτων θα μπορέσουν να καθοριστούν επιλογές σε συνάρτηση με την εκπόνηση περισσότερο μακροπρόθεσμων συνολικών στόχων. Δεν υπάρχει απόλυτος και εκ των προτέρων ορισμός τού

χρήσιμου καινού άχρητου. Αυτοί οι προσδιορισμοί έχουν μόνο ισωική αξία (και όχι ηθική). Δεν πρέπει να συγχέουμε την θική μεασηματισμού τού κόσμου με την ηθικολογική στάση. Ιννεπώς, το να βάλουμε δίπλα στην έννοια *μησιμότητης* τον προσδιορισμό «κοινωνική» δεν επλειπει τίποτε, διότι ενδέχεται τότε, χωρίς άλλες διευκρινίσεις, να βρεθούμε μπροστά σε μια λογική σχεδιασμού σοβιετικού τύπου ή στο πλαίσιο μιας ανάλυσης παραπένει εγγεγραμμένη στην οικονομική επιστήμη στο μέτρο που προϋποθέτει έμμεσα την ιδέα της σάνης ως σημείο εκκίνησης, σπάνη η οποία, από μόνη της, καθορίζει ανάγκες (η έλλειψη) και επομένως αντίστοιχες παραγωγές. Σε αυτήν την τελευταία άποψη συνιντάμε ένα είδος πουριτανικού μοραλισμού ο οποίος μπορεί να προσαρμοστεί εξίσου καλά σε ένα περιβλήμα ίσο καπιταλιστικό (*H Προτεσταντική Ηθική και το Πνεύμα του Καπιταλισμού του Μαξ Βέμπερ**), όσο και επαναστατικό ή οικολογικό (ο λόγος σχετικά με τις σπατάλες της καταναλωτικής κοινωνίας, οι «πλαστές ανάγκες», η «αληθινή ζωή» κ.λπ.).

Η εργασία δεν μπορεί να υπάρξει έξω από μια ιστορικά καθορισμένη κοινωνική σχέση κυριαρχίας. Διαφορετικά, καθίσταται αιώνια και δεν γίνεται αντιληπτή ως μια αντίφαση της διαδικασίας εξανθρωπισμού μέσα στην αλλοτρίωση. Σήμερα, η μισθωτή εργασία την προϋποθέτει, και είναι επομένως μάταιο να συζητάμε σχετικά με το τι θα ήταν μια εργασία «αποδεκτή» ή μια εργασία «κοινωνικά χρήσιμη». Η κρίση της εργασίας είναι λοιπόν και κρίση της μισθωτής εργασίας. Το κεφάλαιο δεν είναι ένας παράγοντας της παραγωγής

* Σ.τ.Ε. Ελληνική μετάφραση, εκδόσεις Κάλβος.

(πράγμα που ωστόσο λέει ο λόγος του κεφαλαίου), αλλά η παραγωγή είναι ένας παράγοντας, μεταξύ άλλων, του κεφαλαίου, στα πλαίσια μιας διαδικασίας αξιοποίησης διαλύει δυνητικά την μισθωτή σχέση και θέτει το πρόβλημα της μισθωτής εργασίας ως κυριαρχού τρόπου οργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων.

γ) Οι κριτικές της εργασίας

Στους πρώτους σοσιαλιστές παρατηρείται μια μόνιμη σύγχυση ανάμεσα στις έννοιες δραστηριότητα και εργασία. Σύμφωνα με τον Προυντόν, η εργασία οφείλει να προσεγγίσει την δημιουργική δραστηριότητα. Είναι μια ανθρώπινη δραστηριότητα όλων των εποχών που μπορεί να χθεί σε όλα τα οικονομικά καλούπια. Η εργασία είναι κατά κάποιον τρόπο ένα παράγωγο της φυσικής και ελεύθερης δραστηριότητας. Ο Φουριέ από την μεριά του, επιμένει στο γεγονός ότι πρέπει να βρεθούν ευχάριστες μορφές εργασίας.

Μόνο ο Μαρξ θα εκφρασθεί υπέρ του τέλους της ίδιας της εργασίας, αλλά αυτό το τέλος μετατίθεται σε ένα ύστερο στάδιο της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων που μόνο αυτό θα επιτρέψει την κοινωνική επανοικειοποίηση αυτών των δυνάμεων, οι οποίες βρίσκονται αντιμέτωπες με το προλεταριάτο υπό την καπιταλιστική κυριαρχία.

Ο Λαφάργκ ξαναπιάνει αυτό το θέμα το 1880 στο βιβλίο του *To Λικαίωμα στην Τεμπελιά*.^{*} Η επιτυχία τού λιβέλου του οφείλεται περισσότερο στον προκλητικό

^{*} Σ.τ.Ε. Ελληνική μετάφραση, εκδόσεις Ελεύθερος Τύπος.

χαρακτήρα του σήματος παρά στις αντικειμενικές αρετές του **κειμένο** το οποίο αναμειγνύει το εγκόμιο των συντεχνιών (εφασητού Ηρουντόν) και των χριστιανικών ωργιών Πλαιού Καθεστώτος^{*} με έναν ύμνο προς την μητή η οποία θα απελευθερώσει τον άνθρωπο από την φασία Ωστόσο, πρέπει να αναγνωρίσουμε στον Λαφάργκ την τόλμη ότι έθεσε το ζήτημα της εργασίας έξω από το σενό πλαίσιο τής μείωσης του χρόνου της, δηλαδή στην προοπτική του τέλους της κυριαρχίας και της απάτησης του ελεύθερου χρόνου. Εκείνη την εποχή ήταν πρέγματι μια μεμονωμένη φωνή, όταν ξέρουμε ότι η μεθνήθεοποίηση την εργασία στο Συνέδριο της Γενεύης το 1866.

Σχεδόν έναν αιώνα αργότερα, εκδηλώνεται εκ νέου η κριτική της εργασίας και μάλιστα υπό αρκετές μορφές:

- με έμφεσο τρόπο, διαμέσου της επικέντρωσης της κριτικής στην καθημερινή ζωή (Ανρί Λεφέβρ^{**})
- με άμεσο τρόπο διαμέσου της θεωρητικής διατύπωσης της αναγκαίας κατάργησης της εργασίας και της αυτο-άρνησης του προλεταριάτου (η Καταστασιακή Διεθνής από το 1963 και μετά, και εν συνεχείᾳ διάφορα ρεύματα προερχόμενα από την Άκρα Αριστερά από το 1967-68 και μετά).

^{*} Σ.τ.Ε. Το καθεστώς πριν από την Γαλλική Επανάσταση (1789).

^{**} Σ.τ.Ε. Βλ. σχετικώς το βιβλίο του Ανρί Λεφέβρ, *Critique de la vie quotidienne [Κριτική της καθημερινής ζωής]*, 1η έκδοση εκδόσεις Grasset, Παρίσι 1917 (επανακυλοφόρησε σε 2η έκδοση με νέα Εισιγωγή από τις εκδόσεις L' Arche, Παρίσι 1958).

- με συγκεκριμένο τρόπο στο Κίνημα του Μάη '68 και στις διάφορες μορφές άρνησης της εργασίας που αναπτύχθηκαν σε όλες τις βιομηδεκαετίας του 1960 (συστηματική απουσία απ' την δουλειά, περιστασιακή εργασία, σαμποτάζ). Ο ιταλικός «έρπων Μάης» θα ωθήσει αυτό το κίνημα μέχρι τα έσχατα όριά του.

Αυτά τα αγωνιστικά κίνηματα αμφιταλαντεύτηκαν ανάμεσα στην αποκάλυψη τής αντίφασης της μισθωτής εργασίας: δύναμη του κόσμου της δουλειάς, αλλά στο εσωτερικό της εκμεταλλευτικής σχέσης, πράγμα που οδήγησε σε πρακτικές «απελευθέρωσης» της εργασίας (αυτοδιαχειριστικές εμπειρίες, κινήματα που έτειναν στην αυτονομία: ο ιταλικός εργατισμός), και στην λιγόεργασία αποτελεί αντίφαση ως αλλοτριωμένη ιστορική που διέπεται από σχέσεις κυριαρχίας.

Αυτό το κίνημα άρνησης της εργασίας θα αποτελέσει αντικείμενο διπλής ερμηνείας. Από την μια πλευρά, θεωρείται 'κατ' αρχήν ως η έκφραση μιας ριζικής επιθυμίας. Το κίνημα κριτικής και άρνησης της εργασίας συνδέεται με την κρίση της θεωρίας του προλεταριάτου και τελικά με την κριτική της. Από την άλλη πλευρά, η άρνηση της εργασίας αναλύεται ως ένα προσωρινό και αφομοιώσιμο κίνημα, προερχόμενο από έναν συσχετισμό δυνάμεων συγκυριακά ευνοϊκό για την πάλη των τάξεων -ένας συσχετισμός δυνάμεων ο οποίος μπορεί να ανατραπεί όπως δείχνει η μεταστροφή της εργατικής

«κινητικότητας»: εργδοτική ευελιξία στην δεκαετία του '80.

Από την δεκαετία του '80 και μετά, η κριτική τής εργασίας γίνεται διακριτική. Στο πεδίο δράσης, λαμβάνει πιο υπόγειο φρέσκο και, μάλιστα, ενίστε φαίνεται να εγκαταλείπειν ιδία της συλλογικής πάλης, όταν αναπτύσσεται έξιπτο: ο σύστημα της μισθωτής εργασίας. Άντον Νέκρι βλέπει σε αυτό την απαρχή μιας νέας αγωνιστικής μορφολογίας («την πολιτική επιχειρηματικότητη»⁵), είμαστε υποχρεωμένοι να παρατηρήσουμε ότι αυτές οι απόπειρες αντοαξιοποίησης της εργασίας εξανεμένηται σήμερα στα πλαίσια του ιταλικού «Θαύματος» ων νέων μορφών παραγωγής των μικρομεσαίων επιχειρήσεων και της ιδεολογίας Μπένετον. Στο θεωρητικό επίπεδο, η κριτική της εργασίας δεν συντηράται πλέον παρά μόνο σε μερικά περιοδικά για μυημένους.

Στην πραγματικότητα, το κεφάλαιο αναδιαρθρώνεται πάντα με βάση τα όρια του παλαιού κύκλου αγώνων: η άρνηση της εργασίας και η συστηματική απουσία από την δουλειά «μεταστράφηκαν» από το κεφάλαιο σε έλλειψη σταθερότητας και ελαστικότητα.

Όταν λέμε ότι η κρίση της εργασίας υποσκελίζει την κριτική της εργασίας, τούτο σημαίνει ότι η κρίση αυτή προσφέρει το νέο σκηνικό πολεμικών και διεκδικήσεων, ότι προσφέρει το πλείστο μέσα στο οποίο μπορεί και πρέπει να διεξαχθεί η δημόσια συζήτηση. Έτσι, μπορεί να συναντήσει και νείς ακόμη και συγγραφείς (Ρίφκιν*), να ή πρώην (μέλλοντ. ες;) πολιτικούς ιθύνοντες (Ροκάρ), να υποστηρίζουν το «κέλος της εργασίας», χωρίς ποτέ να

* Σ.τ.Ε. Βλέπε το βιβλίο του *To τέλος της Εργασίας*, ελληνική μετάφραση, εκδόσεις Νέα Σύνορα.

διατυπώνουν την παραμικρή κριτική της ίδιας της εργοστάσιας. Άλλοι ασχολούνται με τον σκληρό πυρήνα της εργασίας (η «επερόνυμη εργασία» του Αντρέ Γκορζ) τέλος, ορισμένοι αναζητούν την απελευθέρωση της εργασίας από τις μισθωτές και καπιταλιστικές προεκτάσεις της, επιθυμώντας να την διασώσουν υπό την μορφή μιας «χρήσιμης» δραστηριότητας (κυρίως στους ελεύθεριακούς κύκλους).

Εκείνο που παραγνωρίζεται είναι η ίδια η φύση τής εργασίας, κάτι πολύ σοβαρό όταν γνωρίζουμε ότι η αντεπίθεση έχει ήδη αρχίσει. Στις ιδέες των Γκορζ, Ρίφκιν, Μεντά και Φόρεστερ, οι οποίες είναι πράγματι μαζικής ενημέρωσης, απαντούν σήμερα, για να διασώσουν τουλάχιστον την ιδεολογία της εργασίας, οι από τον ντ' Ιριζάρν, τον Σαινσωλιέ, τον Συπιά, το περιοδικό *Alternative économie* και τον παλιό ηγέτη της ιταλικής CGIL, Μπ. Τρεντίν. Συναγωνίζονται σε λογικά επιχειρήματα για να μην εγκαταλείψουμε την ιδέα ότι η εργασία θα υπάρχει για πάντα, ότι δεν είναι η εργασία που λείπει αλλά η απασχόληση, ότι άλλωστε οι άνθρωποι θέλουν δουλειά κ.λπ.

Ωστόσο, παρακολουθούμε σήμερα ένα είδος «εξαύλωσης» της εργασίας που την κάνει πλέον να έχει μόνο μακρινή σχέση με την παραγωγή των υλικών συνθηκών της ζωής. Ιστορικά, αυτή η κυριαρχία τής υλικής παραγωγής επί της εδραιώσης και, εν συνεχείᾳ, της επέκτασης του καπιταλισμού, παρήγαγε τις θεωρίες της αξιας-εργασία, της παραγωγικής εργασίας και την έννοια ενός υλικού υπερπροϊόντος. Όμως δεν είναι πλέον η εργασία αυτό που κάνει ο άνθρωπος, αλλά η

παραγωγή με κοινωνικής και πολιτικής σχέσης κυριαρχίας, ώθηδραστηριότητα είναι αυτή που κάνει ο άντρος πρωτοβουλώντας ωρά. Εκκινώντας από την δραστηριότητα, πεπελεύτεις εκ νέου το πάλιος στην θέση της αξιοποίησης. Αυτή η διάκριση μεταξύ εργασίας και δραστηριότητας ποκά σήμερα μεγάλη σημασία διότι επιτρέπει να αντανακλαθούμε το λεπτό παιχνίδι γύρω από τις εξειδικεύεις της εργασίας. Ο μισθωτός, ο οποίος ταυτίζεται με μια θέση εργασίας και με μια συγκεκριμένη εξειδικαση, ανωπούσσει αξίες (για παράδειγμα, εκείνες της παλαιάς εργατικής κοινότητας) οι οποίες τον οδηγούν να συγχέαι την εργασία με την δραστηριότητα κατά την διάρκεια της διαδικασίας μετασχηματισμού-δημιουργίας, εκόμη και αν η ταξική συνείδηση τον κάνει να αισθίνεται ιδιαίτερα την αντίφαση της εργασίας (παραγωγή μέσα στην υποταγή). Ο υψηλός βαθμός αφαίρεσης που έχει επιτευχθεί με την εργασία, σήμερα δεν επιτρέπει πλέον την ολοκλήρωση αυτής της αντικειμενικής επαγγελματικότητας. Λιγότερο που απαιτείται είναι μια εξωτερική και υποκειμενική ιδιότητα σε σχέση με μια εργασία η οποία δεν έχει πλέον αλιηθινά συγκεκριμένο περιεχόμενο (η ανάλυση αυτή φαίνεται να ισχύει τόσο για τον αλλοδαπό εργαζόμενο, όσο και για τον εκπαιδευτικό ή τον «μιπάτσο»). Γι' αυτόν τον λόγο εξάλλου, απαιτούνται τα ίδια περίπου κριτήρια για την άσκηση του συνόλου των εργασιών και λειτουργιών.

Το να λέει κανείς ότι η εργασία είναι διαχωρισμός και δραστηριότητα κατόπιν εντολής, δεν σημαίνει ότι η εργασία θα μπορούσε να είναι ελεύθερη και ότι θα συνέπη τέσσερις την δραστηριότητα. Η παραγωγή και η αναπαραγωγή των συνθηκών ύπαρξης των ατόμων, στην προοπτική: της ανθρώπινης κοινότητας, επιβάλ-

λούν οργανωμένες και συλλογικές δραστηριότητες, οι οποίες όμως δεν αντιπροσωπεύουν παρά ένα μόνο μέρος της δραστηριότητας των ανθρώπων. Η «ελεύθερη εργασία» δεν μπορεί λοιπόν να είναι το απλό πεδίο της ανταλλαγής ουσιών με την φύση, εργασία που θα μειώσης (Γκορζ, Ρίφκιν) και θα συνυπήρχε με την αληθινή πράξη συντεταγμένη με βάση το μοντέλο της αστικής απόλαυσης (Λαφάργκ).

Η ύπαρξη ενός υπερπροϊόντος προηγείται οπωσδήποτε του διαχωρισμού των δραστηριοτήτων και της ανάπτυξης της εργασίας. Εμφανίζεται στα πλαίσια της ανταλλαγής με την φύση, αλλά είναι ελεγχόμενο. Πρέπει να συνδέσουμε την αντικειμενικότητα της δραστηριότητας που σχετίζεται με την φυσικότητα (το να παράγουμε για να τραφούμε λόγου χάριν) με την υποκειμενικότητα της ηδονής να γενιματίζουμε καλά παρέα (να θεωρήσουμε την δραστηριότητα καθ' εαυτήν). Η δραστηριότητα και μια διυποκειμενικότητα που εμπεριέχονται στην ανθρώπινη κοινότητα πρέπει να αντικαταστήσουν την εργασία και τις κοινωνικές σχέσεις, παρ' όλο που γνωρίζουμε ότι κάτι τέτοιο έχει καταστεί δύσκολο εξ αιτίας της απώλειας της αντικειμενικής δύναμης του παλαιού κόσμου της εργασίας. Αντίτοι,⁷ δεν εγκαταλείφθηκε το σχέδιο της αφηρημένης εργασίας, που υπογραμμίστηκε από τον Μαρξ, με αφορμή το γεγονός ότι αναπτύσσονται νέες μορφές εργασίας οι οποίες μπορούν να εξομοιωθούν με την δουλική εργασία. Η εργασία εξακολουθεί να είναι αφηρημένη, εφ' όσον είναι αντικειμενοποιημένη συλλογική ριμένη, πλήρως κοινωνικοποιημένη, και εμπεριέχεται στο

σταθερό κεφάλαιο και στα δίκτυα διανομής του· αυτό που έχει καταστεί συγκεκριμένο και προσπαθούν να αξιοποιήσουν είναι η λειτουργία τής χρησιμότητας προς όφελος του συστήματος, η οποία θα επιτρέψει την κινητοποίηση των «ανθρώπινων πόρων». Όμως αυτή η εντελώς τεχνητή χρησιμότητα μπορεί να αναθεωρηθεί από την μια μέρα στην άλλη. Η ενδεχόμενη αξιοποίηση προσφέρει, παραμένει επομένως εντελώς συγκυριακή. Ενώ ο παραδοσιακός εξειδικευμένος εργαζόμενος προσπαθούσε με τον επαγγελματισμό του να ξεφύγει εν μέρει από την επιρροή του κεφαλαίου, ο σύγχρονος εργαζόμενος το επιχειρεί με μια πρακτική πνευματικής απομόνωσης. Πράγματι, η ιδεολογία του να υπηρετεί κανείς μέχρις εσχάτων την επιχείρησή του είναι εντελώς αντιφατική προς την ατομικιστική ιδεολογία που παράγεται στο επίπεδο της κοινωνίας συνολικά και, κατά μείζονα λόγο, προς την παράσταση που έχουν τα άτομα για την ελευθερία. Γι' αυτόν τον λόγο, επίσης, δεν μπορεί να υπάρξει «τελειοποίηση» της κυριαρχίας.

Πρέπει να σχετικοποιήσουμε αυτό που λέγαμε στο 2ο τεύχος των *Temps critiques* σχετικά με το άτομο της μισθωτής εργασίας, προβάλλοντας την άποψη ότι ακόμη και εκείνοι που είναι αποκλεισμένοι από αυτήν (λόγου χάριν οι επιδιοτούμενοι άνεργοι), είναι αποκλεισμένοι πάνω στην βάση της μισθωτής εργασίας. Θα ήταν ορθότερο να πωμέ ότι είναι αποκλεισμένοι πάνω στην βάση της εργασίας, ακόμη κι αν αυτό δεν είναι πλέον πάντα αντιληπτό για πραγματικό. Παρ' όλο που εξακολουθεί να υπάρχει κυριαρχία και καπιταλιστική διοίκηση, η βάση της μισθωτής εργασίας συρρικνώνεται τόσο πολύ, ώστε δεν μπορεί να οργανώσει την αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων. Η γενίκευση της μισθωτής εργασίας, η

οποία υπήρξε ένα από τα συνθήματα του προλεταριακού προγράμματος της δεκαετίας του '20, πραγματοποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό κατά την διάρκεια των πενήντα χρόνων που ακολούθησαν, αλλά αυτό έγινε από τον καπιταλισμό και δεν βρίσκεται πλέον πραγματικά στην ημερήσια διάταξη γι' αυτόν. Επομένως, το βρίσκεται στην ημερήσια διάταξη για μας! Αυτό που είναι ο έλεγχος των αναγκαίων δραστηριοτήτων, και αυτός ο έλεγχος επιτυγχάνεται εξίσου καλά με προκατιταλιστικές ή προμισθωτές μορφές εργασίας (κατ' οίκον εργασία, «ανεξάρτητη εργασία») και με περι-ή μεταμιχώρο του θεάματος, συμβόλαια εμπορικού τύπου που αντικαθιστούν τα συμβόλαια εργασίας).

Αν και δεν πρόκειται να κάνουμε αυτές τις μορφές εργασίας, και ιδιαίτερα την ευκαιριακή εργασία, μια απάντηση στην εργοδοτική ευελιξία και μια νέα βάση για την αυτονομία (αντή είναι κατά κάποιον τρόπο η θέση των Νέγκρι και Λατσαράτο)· αν και δεν πρόκειται να κάνουμε όλους τους εργαζόμενους ευκαιριακούς εργαζόμενους (όπως το διατυπώνει ωστόσο μια προκήρυξη της «Δράσης κατά της Ανεργίας» στις 19/12/96)· δεν πρόκειται και να καταδικάσουμε αυτές τις μορφές απασχόλησης και να απαιτήσουμε να γίνει όλος ο κόσμος δημόσιος υπάλληλος (πράγμα που φαίνεται να προκύπτει ενίστε από τις θέσεις μιας ελευθεριακής οργάνωσης όπως η CNT).

Αυτά τα διφορούμενα και τις συγχύσεις τα συναντάμε στην ανάλυση όλων των μορφών επισφαλούς απασχόλησης και γενικότερα στην ανάλυση της ανεργίας. Στην θέση μιας αντικεμενικής ανάλυσης των

μετασχηματισμών τής κεφαλαιοποιημένης κοινωνίας, συναντάμε αρκετά συχνά την τάση να δίνεται προτεραιότητα στην κοινωνική αθλιότητα που δεν λαμβάνει υπόψιν την εμμονή και την διαφοροποίηση των πρακτικών αντι-εργασίας στους αγώνες και στις μορφές δράσης αντι-εργασίας (η Άκρα Αριστερά παρά μια στρατηγική του κεφαλαίου (η Άκρα Αριστερά ευθυγραΐζεται με τις θέσεις της CGT της δεκαετίας του '80!), ενώ ενίστε είναι, επίσης, μια «τακτική» των ατόμων (βοηθητικό προσωπικό του δημόσιου τομέα, ευκαιριακοί εργαζόμενοι στον χώρο του θεάματος, «επαγγελματίες» αναπληρωτές, σκληραγωγημένοι εποχιακοί εργάτες, ειδικοί σε περιστασιακά εργοτάξια κ.λπ.). Γενικότερα, δεν θα πρέπει να συγχέουμε την κινητικότητα με την επισφαλή απασχόληση. Βυθίζεται κανείς στον οικονομισμό όταν δεν βλέπει παρά μόνο ανεργία και επισφαλή απασχόληση εκεί όπου υπάρχει επίσης και, κυρίως, κρίση της εργασίας και των αξιών της. Η επισφαλής εργασία θεωρείται τότε ως ένας ιδιαίτερος κίνδυνος και, κυρίως, ως μια υποβαθμισμένη μορφή εργασίας η οποία γίνεται αφορμή για μια υποβαθμισμένη μορφή υπόστασης. Έχοντας ως αφετηρία τέτοιες θέσεις, είναι πολύ δύσκολο να εκδηλωθεί μια αυτόνομη τοποθέτηση, μια τοποθέτηση που να διακρίνεται από αυτήν των διαφόρων διαχειριστών του κεφαλαίου ή από εκείνη των μεγάλων συνδικαλιστικών συνομοσπονδιών, συνδιαχειριστών της εργατικής δύναμης. Δεν είναι λοιπόν περίεργο που ακούμε να μιλούν για δικαίωμα στην εγγυημένη εργασία για όλους, σαν κάπι που είναι δήθεν ασφαλός πιο ριζοσπαστικό από τα δικαιώματα στην εργασία που περιλαμβανόταν στα

συντάγματα του 1945 και του 1958 ή από την «απαγόρευση της ανεργίας» του Μπ. Ταπί!

3

ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ

α) Διεκδικήσεις και σημερινοί αγώνες

Η ανεργία της δεκαετίας του '30 (ανεργία αντιπληχαμηλή παραγωγικότητα με εξαίρεση αυτήν στις σημερινή ανεργία η οποία συνδυάζει μια πολύ συγκραπαραγωγικότητας. Ούτε μπορούν να συγκριθούν οι σημερινοί άνεργοι και «αποκλεισμένοι» με αυτούς της εποχής εκείνης. Ο μετασχηματισμός των κοινωνικών σχέσεων και η διαδικασία ατομικοποίησης κατέστρεψαν την διαλεκτική των τάξεων και έριξαν αυτά τα άτομα στις ιδιαιτερότητές τους και στον κατακερματισμό. Αποξενώθηκαν από τις παλαιές ταξικές αξίες που και αυτές βρίσκονται σε παρακμή στους κόλπους των μισθωτών, οι οποίοι είναι ακόμη υποταγμένοι στην εργασία. Δεν έχουμε λοιπόν να κάνουμε με μια «κοινωνία εργαζομένων χωρίς εργασία» – σχήμα της Άρεντ που σεις του Κοινωνικού Ζητήματος – αλλά με μια κοινωνία που δεν γνωρίζει πλέον τι ακριβώς είναι η εργασία και δεν παράγει πιά αυτομάτως «εργαζομένους». Από εκεί

πηγάζει επίσης η όλη συζήτηση σχετικά με την υποτιθέμενη αναντιστοιχία μεταξύ σχολείου και επιχειρήσεων, χωρίς κατ' ανάγκην να γίνεται αντίληψη η σημασία του φαινομένου. Όχι μόνο η πλειονότητα των νέων συναντά δυσκολίες στην ανεύρεση εργασίας, αλλά εφ' εξής ελάχιστα πράγματα στα πλαίσια των «κανονικών» σχολικών σπουδών τούς προετοιμάζουν για την εργασία. Μια ολοένα και πιο φοβερή σύγκλιση υπάρχει ανάμεσα αφ' ενός στην απουσία πραγματικής σχολικής εργασίας, και αφ' ετέρου στην πραγματική απουσία εργασίας, η οποία παραμονεύει πολλούς νέους κατά την αποφοίτησή τους. Η εργασία ως αφηρημένη αξία δεν είναι πλέον αισθητή παρά ως ένας, μεταξύ άλλων, αυθαίρετος κανόνας ζωής. Αποκομμένη από την συνοχή της (περιεχόμενο, νόημα, πειθαρχία), δεν αποτελεί πλέον αναγνωρισμένη αξία, ενώ προοδευτικά, όπως εκδηλώνεται η τριχοειδής έλξη, κάθε κανόνας γίνεται αντιληπτός ως αυθαίρετος. Η κρίση των αξιών που συνδέονται με την εργασία, συναντά εδώ την τάση υποβάθμισης της εργατικής δύναμης, σε μια κοινωνία υπεράριθμων. Είναι λοιπόν αναμενόμενο, η βία των κοινωνικών σχέσεων να ξεσπά και στο σχολείο.

Δεν πρόκειται να αντιπαραβάσουμε τους «ενταγμένους» στους «αποκλεισμένους», όπως κάνουν οι κοινωνιολόγοι, ούτε τους αγώνες στον εργασιακό τομέα με τους αγώνες εκτός εργασίας διότι οι τελευταίοι μπορεί βεβαίως να μην αντιπροσωπεύουν αυτό που θα ήταν ένα προνομιακό πεδίο αγώνων στην παρούσα κατάσταση, είναι όμως προϊόν τής αδυναμίας να οργανωθεί πλέον η αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων με βάση την εργασία. Θα ήταν σωστό να λάβουμε υπ' όψιν το γεγονός ότι οι συνθήκες ενότητας δεν προκύπτουν

πλέον άμεσα από αυτό που παραδοσιακά ονομαζόταν «ταξική κατάσταση». Πράγματι, η ενότητα δεν μπορεί πλέον να οικοδομηθεί με βάση την δυναμική του κεφαλαίου, όπως έγινε κάποιες φορές κατά την περίοδο της φοροντιστικής ανάπτυξης, στην ένδοξη δεκαετία του '30. Οι διεκδικήσεις έχουν λοιπόν αναγκαστικά συντεχνιακή σης της εργατικής δύναμης.

Η διεκδίκηση μιας μεγάλης μείωσης του χρόνου εργασίας, του τύπου 32 ώρες εβδομαδιαίας εργασίας χωρίς μείωση μισθού (διεκδίκηση της CNT και της τάσης Λιπίτς του Οικολογικού Κόμματος), εμφανίζεται συνδέοντας την μείωση του χρόνου εργασίας με τον πτώση, μένουμε έκπληκτοι από την μετριοπάθεια της διεκδίκησης. Το γεγονός ότι κάποιοι μισθωτοί αγωνίζονται εδώ και τώρα για την άμεση καθιέρωση των 32 αυτό εθνική διεκδίκηση είναι κάτι που σε κάνει να τα χάνεις. Η διεκδίκηση των 32 ωρών εγγράφεται, δυστυσίας (CNT), σε σχέση με άλλες συνδικαλιστικές 35 ωρών (CFDT και CGT), είτε σε μια οπτική και πλειοδοτογρανώσεις που βρίσκονται ακόμη στην διεκδίκηση των διαχειριστική (ο Λιπίτς και το ζήτημα των αγώνα σης του χρόνου εργασίας και επιτάχυνσης της αντισταθμιστικής παραγωγικότητας).

Ομως, για να έχει αποτελεσματική εμβέλεια (από την άποψη της μείωσης της ανεργίας) και ταυτόχρονα ουτοπική (στο ότι προαναγγέλλει δυνατότητες για μια ελεύ-

θερική δραστηριότητα), η διεκδίκηση της μείωσης του χρόνου εργασίας πρέπει να τοποθετηθεί πέρα από την αρχή της κυριαρχίας της οικονομίας (αρχή που συντηρεί ακριβώς τις «αναστικές» διεκδικήσεις στα πλαίσια των στόχων πατροβλίτονται από το ίδιο το σύστημα), λαμβάνοντας αυτής της όψην τις ανατροπές που θα έπρεπε να επιφρηθούν στην συνολική λειτουργία του συστήματος. Εάν ακριβώς έγκειται η όλη δυσκολία. Πράγματι, η διεκδίκηση μιας μαζικής και ταχείας μείωσης του χρόνου εργασίας στις 20 ώρες εβδομαδιαίως, θα ήταν απολύτως αιρετική σε ευρωπαϊκό επίπεδο για παράδειγμα, με δεδμένες τις εφεδρείες παραγωγικότητας την οποία εγγυάται το σημερινό επίπεδο συσσώρευσης του κεφαλαίου. Ήμως, καν αφήναμε την παραγωγικότητα να αυξάνεται, αυτό δεν θα δημιουργούσε μεγαλύτερη απασχόληση αλλά επιπρόσθετες ανισότητες. Αντιθέτως, η ίδια διεκδίκηση, διατηρώντας ταυτόχρονα το ίδιο επίπεδο παραγωγικότητας, θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια «αναδιανομή της εργασίας», υπό την προϋπόθεση ότι οι θέσεις εργασίας θα ήταν εναλλάξιμες με ατομικές περιπτώσεις έλλειψης απασχόλησης. Ωστόσο γνωρίζουμε καλά ότι η σύγχρονη μορφή καταμερισμού της εργασίας καθιστά αμφίβολη αυτήν την λύση. Αυτή η έννοια αναδιανομής της εργασίας είναι διφορούμενη και επικίνδυνη. Εδώ επίσης πρέπει να διακρίνουμε τι θα συνιστούσε μια αγωνιστική πρακτική: για παράδειγμα, η άρνηση των περιφερειών ισοδυναμεί με μια πραγματική αναδιανομή της εργασίας: ένα τέτοιο σύνθημα όμως, κατά την άποψή μας, δεν οδηγεί παρά στην αναδιανομή πραγμάτων που θα έπρεπε να μετασχηματισθούν ή να καταργηθούν. Το να λέσι κανείς, όπως κάνουν ορισμένοι, ότι θα έπρεπε να δουλεύει όλος ο

κόσμος, αλλά λιγότερο, μάς οδηγεί στο να αποδεχθούμε τα παραγωγιστικά θεμέλια του συστήματος κυριαρχίας, καθώς επίσης και την οργάνωση της εργασίας από το ίδιο. Η υιοθέτηση αυτού του συνθήματος θα ήταν επίσης επίφοβη λόγω της χρήσης που θα μπορούσε να του βάλλοντας μια εξαναγκαστική αναδιανομή η οποία θα κατέληγε να γδύσει τον Πωλ για να ντύσει τον Πιέρ.

Το ζήτημα της μείωσης του χρόνου εργασίας δεν συλλαμβάνεται στην ρίζα του, διότι κάτι τέτοιο θα επέβαλε μια επανάσταση στην θεωρία και στις αγωνιστικές πρακτικές, καθιστώντας τις εξ ολοκλήρου νέες. Πράγματι, εάν σήμερα η μείωση του χρόνου εργασίας σκοπιά των κατεστημένων εξουσιών, αυτό συμβαίνει αποδεικνύεται εφικτή και «αφομοιώσιμη» από την επειδή γίνεται πάντα αντιληπτή μέσα στα πλαίσια μιας μακράς διαδικασίας εξορθολογισμού τής παραγωγικής ανάπτυξης και ενός βραχυπρόθεσμου κέρδους παραγωγικότητας, τα οποία αποτελούν την βάση της ανταγωνιστικότητας στην ανοιχτή οικονομία σε συνθήκες υπερσυσσώρευσης του κεφαλαίου και μιας χρόνιας τάσης υπερπαραγωγής. Υπό αυτές τις συνθήκες, ένας φορντιστικός τύπου συμβιβασμός δεν είναι πλέον εφικτός, ενώ η αποδοχή μιας μείωσης του χρόνου εργασίας από την πλευρά των μισθωτών, χωρίς πραγματικό αγώνα, σημαίνει προφανώς ότι αποδέχονται ήδη μια αύξηση της παραγωγικότητας τουλάχιστον ισοδύναμη με την παραχωρούμενη μείωση του χρόνου εργασίας. Ο αγώνας για την μείωση του χρόνου εργασίας πρέπει λοιπόν να συμβαδίσει με τον αγώνα ενάντια στις μεθόδους εξωρθολογισμού στις επιχειρήσεις και ιδιαίτερα στις υπηρεσίες, ορισμένες εκ των οποίων τελούν υπό

διωτικοποίηση. Ε κριτική τής υποτιθέμενης Προόδου αι των πρόσφατων τεχνολογικών επιτευγμάτων πρέπει να πρώτη φάσην αντιρροσωπεύει έναν από τους ύριους αξιοποίησης και αγώνα σε δεύτερη.

β) «Το ζήτημα του κοινωνικού δεσμού»

Στα *Χειρόγραφα των 1844*,⁷ ο Μαρξ αντιλαμβάνεται ότι εργασία ως το κατ' ξοχήν παράγοντα κοινωνικοποίησης. Κοινωνιότητα και εργασία λογίζονται μαζί. Ο Μαρξ θεωρεί ότι η αναλλαγή, η αξία (εξάλλου ταυτίζει την συμβολική και αφοιβική ανταλλαγή με τον ανταραγματισμό) και η εργασία υπήρχαν ανέκαθεν. Είναι ουσίες που εκδηλώνονται ολοφάνερα στον καπιταλισμό, στον οποίο επιτέλους συνενώνονται με τις υποστάσεις τους. Αυτή η προοπτική είναι τελικά η κοινή αφετηρία όλης της σημερινής ιδεολογίας του κοινωνικού δεσμού και της κρίσης του, η οποία παράγεται από αυτό που ορισμένοι αποκαλούν, διακριτικά, οι μεταμορφώσεις της εργασίας, η απώλεια νοήματος της δραστηριότητας, αλλά που εμείς ορίζουμε, από την πλευρά μας, ως κρίση της εργασίας και, τέλος, της κεντρικότητάς της μέσα σε ένα «σύστημα καπιταλιστικής αναπαραγωγής», το οποίο είναι εξ ορισμού ένα κρισιακό σύστημα. Πράγματι, παρ' ότι ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής γνωρίζει κρίσεις, η δυναμική του τον κάνει να τις ξεπερνά και έτσι ακριβώς «επαναστατικοποίησε» τον κόσμο, ενώ το σύστημα καπιταλιστικής αναπαραγωγής είναι το σύστημα που όχυρωνται, είναι ο καπιταλισμός της ύφεσης και των συνταξιούχων.⁸

* Σ.τ.Ε. Ελληνική μετάφραση, εκδόσεις Γλάρος.

Όμως, μιλώντας για κοινωνικό δεσμό, δεν λαμβάνουμε υπ' όψιν την κεντρική θέση που καταλαμβάνει μέσα στην ιστορία η σχέση ατόμου-κοινότητας και την ιστορικής και πολιτικής φύσεως διάσταση που την διακατέχει σε περιόδους κρίσης. Εάν η κοινωνιολογία του τέλους του 19ου αιώνα (Ντυρκέμ, Τένις) προσπάθησε να ξεπεράσει την παραδοσιακή φιλοσοφική αντίθεση ανάμεσα στο άτομο και στην κοινωνία με το να προστηλωθεί στην φυσικότητα του κοινωνικού δεσμού μέσα στην κοινότητα, η σημερινή προβληματική καθιστά τον κοινωνικό δεσμό απόλυτο σημείο αναφοράς, προϋπόθεση αυτήν την φορά τής ύπαρξης της κοινωνίας. Αποκομίζει λοιπόν κανείς την εντύπωση ότι εφ' όσον δεν υφίσταται πλέον η κοινωνία, ένα είδος πολιτικής και κοινωνικής θεωρίας οφείλει να την αναδημιουργήσει.

Αυτό που σήμερα αποκαλείται κρίση του κοινωνικού δεσμού βασίζεται σε μια έλλειψη κατανόησης της διαδικασίας ατομικοποίησης και των νέων μορφών της σχέσης ατόμου-κοινότητας. Η κυριαρχηση ιδεολογία των δικαιωμάτων του ανθρώπου είναι η πιό άμεση έκφραση αυτής της έλλειψης κατανόησης. Είναι μια από τις ιστορικές μορφές τής σχέσης ατόμου-κοινότητας –εκείνη στην όποια η διάσταση προς την κοινότητα παίρνει την μορφή της ιδιαιτερότητας υπό το πρόσχημα της καθολικότητας. Όλες οι ιδιαιτερότητες είναι ισοδύναμες, εφ' όσον θεμελιώνουν την ενότητα του ανθρώπου είδους με βάση την πολιτισμική του ποικιλία.

Δεν έχει σημασία αν ο κοινωνικός δεσμός έχει πηγή φυσική ή πηγή ιστορική και συμβατική –και στις δύο περιπτώσεις, ο κοινωνικός δεσμός τίθεται ως κάτι εξωτερικό προς τα άτομα. Το πρόβλημα δεν είναι η προ-

έλευση του κοινού δεσμού, αλλά η φύση των κοινωνικών σχέσεων.

Η βάση της ελληνικής αυτής του δεσμού είναι η προσχώρηση σε αντίληψη του σχίσματος άτομο/κοινωνία, ωστι η αντίληψη δεν θεωρεί κατ' αρχήν το άτομο, κοινωνικό ον. Επομένως, πρέπει να αναζητηθεί άλλη πηγή του κοινωνικού δεσμού, για την πλειονότητα των συγγραφέων και των πολιτικών ομάδων η πηγή του κοινωνικού δεσμού είναι η εργασία. Όταν διατυπώνεται η κρίση της εργασίας, φυσικά απορρέει από αυτήν μια κρίση του κοινωνικού δεσμού. Στην Ντ. Μεντά¹¹ συναντάμε την ιδέα ότι θα πρέπει να εγκαταλείψουμε την μυστικισμό της εργασίας (η ιδεολογία της εργασίας χωρίς την πραγματικότητα της εργασίας) και να ανασυγκροτήσουμε τον κοινωνικό δεσμό αναπτύσσοντας νέες δραστηριότητες. Η Μεντά συγχέει εδώ την εργασία ως «τεχνική» ενεργοποίηση της παραγωγής με την μισθωτή εργασία ως σύστημα κυριαρχίας και κοινωνικής αναπαραγωγής. Όμως τον κοινωνικό δεσμό δεν τον δημιουργεί η εργασία, η μισθωτή εργασία παράγει κοινωνικές σχέσεις στο εσωτερικό των οποίων, αλλά δευτερευόντως, εξυφαίνονται κοινωνικές σχέσεις στα πλαίσια της εργασίας και γύρω από αυτήν.

Στην εποχή των ταξικών αγώνων και του μετασχηματισμού του κόσμου από τις ίδιες τις τάξεις, αυτές οι σχέσεις μπόρεσαν να πάρουν την μορφή μιας ταξικής κοινότητας, μιας εργατικής κοινότητας. Η ένταξη ή ο αποκλεισμός πραγματοποιούντο στο επίπεδο μιας ολόκληρης τάξης, αλλά ο θεμελιώδης δεσμός βρισκόταν στο εσωτερικό της τάξης. Τα άτομα συμπεριλαμβάνοντο ακόμη στην τάξη τους («υπάγονται» θα πει ο Μαρξ

στο δο ανέκδοτο κεφάλαιο του Κεφαλαίου). Η τάξη αντιπροσώπευε την μεσολάβηση ανάμεσα σε άτομο και κοινωνία, στα πλαίσια μιας κοινωνίας στην οποία η εργασία ήταν ο κεντρικός συντελεστής και στην οποία οι σχετικές αξίες συνιστούσαν την βάση της ταξικής αλληλεγγύης. Επομένως, το ζήτημα του κοινωνικού δεσμού δεν ετίθετο.

Στην εποχή της εργασίας χωρίς αντικείμενο, στην εποχή του δημοκρατικού ατόμου, αυτές οι σχέσεις γίνονται θεμελιώδεις για τα απομονωμένα άτομα, διότι αντιπροσωπεύουν στα μάτια τους το σημαντικότερο μέρος του «κοινωνικού». Είναι σαν να παίρνει η ίδια η σχέση την θέση της μεσολάβησης. Οι διεκδικήσεις ενός εγγυημένου εισοδήματος βρίσκονται στην ίδια κατεύθυνση, στο μέτρο που οδηγούν στην αντίληψη του εισοδήματος ως κοινωνικής μεσολάβησης στην εποχή της κρίσης της εργασίας.

Σε σχέση με την Μεντά, αυτό που αρέσει στους κύκλους της Άκρας Αριστεράς, είναι ότι αυτή αναπτύσσει μια κριτική της αυτονόμησης της οικονομίας σε σχέση με το κοινωνικό στοιχείο, ανάλυση που συναντάμε εξάλλου υπό άλλο πρίσμα στο έργο της B. Φόρεστερ Οικονομική Φρίκη. Ωστόσο, η ανάλυση αυτή δεν είναι καινούργια. Ο Καρλ Πολάνυι την είχε ήδη διατυπώσει το 1944 στο έργο του Ο Μεγάλος Μετασχηματισμός,^{*} χωρίς η επίδρασή της να ξεπεράσει έναν στενό κύκλο ειδικών.

Το αν τα πράγματα είναι διαφορετικά σήμερα, αυτό συμβαίνει επειδή εκείνο που δεν ήταν παρά μια διαπίστωση, έχει γίνει, μέσα στα πλαίσια της κρίσης της

εργασίας, μηφρικτική αντίθεση, την οποία πάντως είναι σφράλματέλει κανείς να επιλύσει προβάλλοντας απλώς το αντό, όπως φαίνεται ότι σκέπτονται οι Μεντά και Φόρτερ.

Επιμένονταν τον κοινωνικό δεσμό καθ' εαυτόν, απορρίπτει καὶ αυτό που δημιουργόύσε πάντοτε τον πλούτο των φύσεων ατόμου/κοινότητας, είτε στην συμβολική τονάσταση (πρώτες κοινότητες), είτε στην προμηθεϊκή τη διάσταση τού μετασχηματισμού του κόσμου και των ιθρώπων, είτε στην επαναστατική του διάσταση (κοινωνισμός). Ο κοινωνικός δεσμός δεν είναι επομένως πάρα ένας δεσμός χαμηλής διάστασης που πρέπει να ενισχυθεί με την επίκληση μιας νέας ιθαγένειας, με την επίκληση μιας κοινότητας πολιτών (Ντ. Σνάπερ).

γ) Η επαναπακάλυψη μιας πολιτικής δύναμης

Παρ' ότι η Μεντά ορθά προβάλλει την αναγκαιότητα «επανεφεύρεσης της πολιτικής», παραμένει ωστόσο εγκλωβισμένη στην παραδοσιακή προβληματική τής φιλοσοφίας η οποία διαχωρίζει το άτομο από την κοινωνία, φέρνοντάς το σε αντίθεση με αυτήν. Εάν υπάρχει ρήξη της ενότητας που φυσιολογικά εξασφαλίζεται από την πολιτική στην σύγχρονη εποχή, αυτό συμβαίνει εξ αιτίας της δικτατορίας τής οικονομίας η οποία δίνει την προτεραιότητα στο άτομο, υπό την μορφή του *homo economicus* που καθοδηγείται από το εγωιστικό του συμφέρον, ενώ θα έπρεπε να την δίνει στην κοινωνία, στο συλλογικό συμφέρον. Η κρίση της πολιτικής θεωρείται λοιπόν αποκλειστικά προϊόν μιας οικονομικής και - κοινωνικής ρύθμισης που δεν αφήνει

* Σ.τ.Ε. Ελληνική μετάφραση, εκδόσεις Νησίδες.

καμία θέση στο «πολιτικό ζώο» που είμαστε (η Μεντά Θυμίζει στο σημείο αυτό τον Αριστοτέλη και την Αρεντ).

Στην πραγματικότητα, η Μεντά δεν λαμβάνει υπ' όψιν τα αποτελέσματα της διαδικασίας ατομικοποίησης στις σχέσεις ατόμου/κοινότητας, εξέλιξη που απαιτεί μια άλλη προσέγγιση της εξουσίας, ένα νέο κοινωνικό πλέον από την μεσολάβηση του κράτους –παρ' όλο που το κράτος ενίστε διατηρεί ακόμη την συμβολική φιγούρα του κοινού καλού ή του δημόσιου βίου (βλ. τις απεργίες του 1995 και τις ασάφειες γύρω από την έννοια δημόσια υπηρεσία).

Η Μεντά σε καμία περίπτωση δεν προβλέπει την δυνατότητα μιας αυτορρύθμισης διαμέσου της διαμόρφωσης νέων κοινών κανόνων που αποτελούν το ζητούμενο και που θα ορίζουν τις νέες σχέσεις ατόμου-κοινότητας. Αντιθέτως, αναζητά σε μια νέα θεωρία τού κράτους, θεμελιωμένη στις χεγκελιανές έννοιες της Εξουσίας και του Δικαίου, αλλά εκσυγχρονισμένη σύμφωνα με τις συνθήκες της εποχής μας, μια λόση στην κρίση του κοινωνικού δεσμού. Επομένως, οι νέες μεσολαβήσεις, θα έπρεπε να πηγάζουν από το κράτος. Αυτή η θέση συνοδεύεται από τις συνήθεις κοινοτοπίες σχετικά με την αναγκαιότητα να αποδεσμευθεί χρόνος για τις επικοινωνιακές δραστηριότητες (η δράση δεν είναι επομένως παρά η «επικοινωνιακή πράξη» του Χάμπερμας) και την ενασχόληση με τα κοινά, προκειμένου να αποκτήσουμε μια νέα ιθαγένεια. Η πολιτική δεν γίνεται αντιληπτή ως δράση και ταυτόχρονα ως πρόταγμα αυτονομίας (να αφιερώνεται κανείς στον εαυτό του αλλά μαζί με τους άλλους), πράγμα που θα μπορούσε να

χρίζει αντιθέτως τους στόχους ενός ελευθεριακού ανήματος.

Στην Μεντά, η νέα πολιτική γίνεται αντιληπτή με ζάση το παραδοσιακό πρότυπο του διαχωρισμού. Η πολιτική είναι μια ιδιαίτερη δραστηριότητα στην οποία θα έπρεπε να ενυπάρχει η δυνατότητα άσκησής της από όλους. Όμως, το θέμα δεν είναι να ασκήσουμε πολιτική επειδή ο άνθρωπος είναι ένας αδικημένος *homo politicus*, αλλά επειδή σήμερα αποτελεί μια αναγκαία διάσταση των αγώνων εναντίον της κυριαρχίας και, συνεπώς, εναντίον της κεφαλαιοποιημένης κοινωνίας.

Γιατί να αναζητούμε πάση θυσία μια πηγή του κοινωνικού Είναι των ανθρώπων, ενώ αυτό δεν είναι παρά ένας χαρακτήρας που τους προσδιορίζει; Γιατί να μην αναγνωρίσουμε απλώς ότι η δραστηριότητα βρίσκεται στην καρδιά του ανθρώπινου στοιχείου και ότι κάθε τύπος δραστηριότητας, ακόμη και ενατένισης, συμμετέχει, συμπεριλαμβανόμενος στην αλλοτρίωση και την κυριαρχία, στην παραγωγή του ανθρώπινου στοιχείου και του κόσμου (εσωτερική και εξωτερική φύση των ανθρώπου);

Εφ' όσον αναγνωριστεί αυτό, θα μπορέσουν τότε να τεθούν τα αληθινά ζητήματα της ελευθερίας (αλλά επίσης και του πεπερασμένου, που είναι τόσο πολύ λησμονημένω), των συνθηκών της έλλειψης κυριαρχίας, μιας ζωής ευχάριστης.

Όταν μιλάμε για πολιτική απαίτηση, προσπαθούμε να ξαναρχίσουμε από εκεί που σταμάτησε η θεωρία του Μαρξ σχετικά με αυτό το ζήτημα (ο προσδιορισμός του κεφαλαιού ως κοινωνικής σχέσης εξορίζει την πολιτική στον ωραίων του εποικοδομήματος και την απομονώνει σε ένα επιμέρους πεδίο, εκείνο της Εξουσίας και του

Κράτους που πρέπει να κατακτηθούν), και από εκεί που οι αναρχικοί απέτυχαν στις ιστορικές εμπειρίες τους (το να κυνηγήσεις την πολιτική πετώντας την έξω από την πόρτα δεν την εμποδίζει να επιστρέψει από το παράθυρο ... και να θρονιαστεί στην κυβέρνηση, όπως φάνηκε με οδυνηρό τρόπο στον Ισπανικό Εμφύλιο).

Όμως αυτή η απαίτηση είναι προς το παρόν αφοπλισμένη απέναντι:

- σε μια διεισδυτική επίδραση του «κοινωνικού στοιχείου», η οποία εκφράζεται ως συμμετρικός παράγοντας τής κυριαρχίας της οικονομίας και οδηγεί στο να τεθεί μια νέα αντικειμενικότητα του κοινωνικού στοιχείου, δίπλα σε εκείνη της οικονομίας.
- Κατά τον ίδιο τρόπο που η «αναγκαιότητα» γίνεται οικονομική, κάθε πρόβλημα καθίσταται «κοινωνικό». Και τα κοινωνικά ζητήματα, όπως και τα οικονομικά, «ρυθμίζονται» μέσω της διαχείρισης!
- Στο γεγονός ότι συγκεκριμένα, σήμερα, ένα πολιτικό ξεπέρασμα αυτής της ψευδούς αντίθεσης ανάμεσα στην οικονομία και το κοινωνικό στοιχείο δεν σημαίνει τίποτε άμεσα, όπως δείχνει τουλάχιστον το σημερινό κίνημα των ανέργων.
- Σε μια κυριαρχη σκέψη, καντιανής έμπνευσης, η οποία βασίζεται στην θεωρία των δικαιωμάτων, γεγονός ικανό να επιβάλει στην αναγνώριση να αποκτήσει δικαίωμα ύπαρξης. Η αναγνώριση δεν είναι πλέον πολιτική, αλλά νομικο-διαδικαστική (Μισέλ Φρετά).¹¹

Όταν θέτουμε την επείγουσα ανάγκη της πολιτικής, έχουμε την επίγνωση μιας ασάφειας, εφ' όσον ακούγονται από όλες τις πλευρές επικλήσεις του πολιτικού στοιχείου.

Πάντως, όσο μάς αφορά, δεν πρόκειται να θεμελιώσουμε εκ νέου μια πολιτική η οποία ακριβώς σηματοδοτεί την διάλυση των κοινωνικών κινημάτων ή τον ριζικά συντεχνιακό χαρακτήρα τους, θέση που όμως υπάρχει κίνδυνος να είναι σε λίγο κυριαρχη.

Δεν πρόκειται να αποκαταστήσουμε την πολιτική, αλλά να συνδέσουμε την πολιτική με τα αγωνιστικά κινήματα.

Temps critiques
Απρίλιος 1998

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ *Temps critiques*, τεύχος 6/7.

² Φ. Φουρκέ: *Πλούτος και Ισχύς*, εκδ. La Découverte.

³ Εικονικό κεφάλαιο: κεφάλαιο υπό χρηματιστική ή κερδοσκοπική μορφή (π.χ. «κυμαίνομενα κεφάλαια», το χρηματικό ποσό του χρέους, το κεφάλαιο επί πιστώσει) τού οποίου η υλοποίηση σε πραγματικό πλούτο δεν είναι ποτέ προφανής.

⁴ Η ασιατική κρίση τείνει να μειώσει τον παραδειγματικό χαρακτήρα τού ιαπωνικού μοντέλου, γενικεύοντας τις συνθήκες της παγκόσμιας κεφαλαιοποίησης.

⁵ Σχετικά με τον Νέγκρι και τον «νεο-εργατισμό», βλέπε τα ανέκδοτα κείμενα για την «Αυτονομία» στο *Anthologie de Temps critiques*, τόμος 1, L' Harmattan, Καλοκαίρι 1998.

⁶ Βλέπε *Temps critiques*, τεύχος 4.

⁷ Αντρέ Γκορζ: *Αθλιότητες του Παρόντος, Πλούτος του Εφικτού*, εκδ. Galilée, 1997.

⁸ Βλέπε την πρωτόγνωρη σπουδαιότητα που έχουν αποκτήσει τα εισοδήματα κατά τα τελευταία χρόνια, τόσο στο επίπεδο των επιχειρήσεων, όσο και στο επίπεδο των νοικοκυριών. Η συνείδηση αυτού του γεγονότιος ξεπροβάλλει συχνά όταν γίνεται σύγκριση με την κατάσταση που επικρατούσε κατά το τέλος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, γεγονός που σηματοδοτεί ήδη μια εξέλιξη σε σχέση με την οικονομίστικη αντίληψη της «τελικής κρίσης» στις δεκαετίες '20-'30.

⁹ Βλέπε Φ. Φαρουζιά: *Η Κρίση του Κοινωνικού Δεσμού*, εκδ. L' Harmattan, που ως στόχο έχει να αποδείξει την συμβατική και μεταρρυθμίσιμη όψη του δεσμού αυτού

με σε φετηρία μρούσική ανάγνωση του δεσμού και του **Κοινωνικού Δεσμού**.

¹⁰ Ν. Τ. Μεντά: *Εργαδία, μια Αξία υπό εξαφάνιση*, εκδ.

Aubier.

¹¹ Μ. Φρετά: *Διλεκτική και Κοινωνία*, εκδ. L' Age d' Horaire.